

Pamatinės teisės idėjos kaip bendrieji teisės principai ir konstituciniai principai

Haroldas Šinkūnas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedros docentas

Socialinių mokslų (teisė) daktaras

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

El. paštas: haroldas.sinkunas@tf.vu.lt

ORCID: 0000-0001-8090-1009

Indrė Isokaitė-Valužė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedros docentė

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

El. paštas: indre.isokaite@tf.vu.lt

ORCID: 0000-0003-4596-2695

Pagrindiniai žodžiai: bendrieji teisės principai, konstituciniai principai, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, Tarptautinis Teisingumo Teismas, tarptautinės teisės konstitucionalizavimas

Įvadas

Kiekviena teisinė sistema remiasi jai būdingais principais, kurie yra jos teisės normų pagrindas, jų taikymo ir aiškinimo gairės. Viena vertus, kartais šie principai gali formuoti ir kitų teisinių sistemų (teisės šakų) pamatines nuostatas, pavyzdžiui, kai kalbame apie valstybės konstitucijoje įtvirtintus fundamentalius principus, kurie gali būti reikšmingi ir, pavyzdžiui, civilinei ar baudžiamajai teisei ir procesui, ir tarptautinės (viešosios) teisės principus, kurie taip pat yra ir atskirų jos sričių (šakų) – tarptautinių sutarčių teisės, tarptautinės jūrų teisės ir kitų – principai. Kita vertus, abiem šioms teisinėms sistemoms – konstitucinei teisei ir tarptautinei teisei – pačioms būdingos tam tikros pamatinės idėjos, imanentinės teisei iš esmės, nepaisančios teisinių sistemų (teisės šakų) ar net teisės tradicijų „sienų“. Tai yra bendrieji teisės principai, tačiau jų santykio su kitais fundamentaliais (pa-

matiniais) principais, ypač konstituciniais principais, klausimas įdomus, beveik nenagrinėtas ir neabejotinai reikalingas tyrimo.

Kiekviena teisinė sistema plėtojosi veikiama teisinės doktrinos ir valstybių praktikos: skirtingais laikotarpiais konkuravo teorijos, atsirado naujų subjektų, keitėsi teisės šaltinių sąrašas ir vaidmuo, bet pamatinės idėjos (pavyzdžiui, teisingumo) išliko beveik kiekvienoje teisinėje sistemoje kaip fundamentalūs dėsniai. Pavyzdžiui, savignos, kaip galimo ginkluotos jėgos naudojimo tarptautiniuose santykiuose, teisėtumas, žmogaus teisių ribojimai, jūros erdvių delimitavimas vertinami, *inter alia*, ir pagal proporcingumo reikalavimą, o kiekvienas procesas teisme neišsivaizduojamas be *audiatur et altera pars* principo. Į bendruosius teisės principus atsižvelgti skatina ir krizių situacijos: visuomenės sveikatos krizė, migrantų antplūdis ar Rusijos agresija pagrįstas karas Ukrainoje ne kartą kėlė poreikį vertinti jas ir atitikties fundamentalioms teisės idėjoms (įskaitant teisingumo, proporcingumo, humanizmo, teisėtų lūkesčių, teisės akto negaliojimo atgal ir kitiems reikalavimams) požiūriu.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti pamatines teisės vertybes įkūnijančių bendrųjų teisės principų vaidmenį tarptautinėje teisėje ir konstitucinėje teisėje, ypač Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) jurisprudencijoje, įskaitant šių principų sąveiką su konstituciniais principais. Siekiant šio tikslo, pirma, svarbu apibrėžti bendruosius teisės principus, nustatyti jų funkcijas ir vaidmenį tarptautinėje teisėje, daugiausia vadovaujantis Tarptautinio Teisingumo Teismo (toliau – TT Teismo) praktika; antra, reikia identifikuoti konstitucinius principus ir bendruosius teisės principus Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ir išnagrinėti jų santykį ir reikšmę; ir, trečia, siekiama atskleisti kitas nagrinėjamų principų sąsajas: parodyti konstitucinių principų vaidmenį tarptautinės teisės konstitucionalizavimo kontekste ir palyginti bendrųjų teisės principų vietą tarptautinėje teisėje ir Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje.

Apibrėžtam tikslui ir iškeltiems uždaviniams pasiekti reikalinga lyginamoji sisteminė analizė. Būtent, lyginimas reikalingas nustatyti, kurie (sutampantys) principai yra įvardijami kaip bendrieji teisės principai TT Teismo ir bendrieji ir (ar) konstituciniai principai Konstitucinio Teismo, o sisteminė analizė turi būti atlikta parodant šių principų vaidmenį kiekvienoje teisinėje sistemoje (pripažįstant šių sistemų sąveiką). Be to, reikšmingas dedukcinis ir indukcinis tyrimas, pavyzdžiui, siekiant nustatyti atskirų bendrųjų (ir (ar) konstitucinių) principų požymius kaip būdingus visiems šios rūšies principams, ir, atvirkščiai, išsiaiškinti, ar nagrinėjamų principų rūšiai (grupei) priskirtini požymiai (funkcijos ir kt.) būdingi tam tikriems principams.

Pagrindžiant šio mokslinio tyrimo reikšmę, įdomu ir svarbu pažymėti, kad tiek bendrieji teisės principai, tiek konstituciniai principai pastaruoju metu nagrinėjami žinomiausiose tarptautinės teisės ekspertų institucijose: į Jungtinių Tautų (toliau – JT) Tarptautinės teisės komisijos darbotvarkę nuo 2018 m. įtraukta tema „Bendrieji teisės principai“ (angl. *General Principles of Law*) (United Nations, 2021,

Chapter VIII. General...), o Europos teisės institutas 2021 m. vasario mėn. – 2023 m. gruodžio mėn. vykdo projektą „Pagrindiniai konstituciniai principai“ (European Law Institute, 2020, Fundamental...). Bendrieji teisės principai, daugiausia kaip tarptautinės teisės šaltiniai, yra nagrinėti užsienio autorių, pavyzdžiui, I. Brownlie, M. Dordeska, M. Kohen, C. T. Kotuby, L. A. Sobota ir kitų. Lietuvoje yra mokslo darbų, skirtų konstitucinių principų analizei: šiame straipsnyje remiamasi E. Jarašiūno, E. Kūrio, H. Šinkūno ir kitų šaltinių sąrašė nurodytų autorių moksliniais straipsniais. Reikia pabrėžti, kad minėtuose mokslo tyrimuose principai nagrinėjami atskirose teisinėse sistemose: nelyginant bendrųjų teisės principų vaidmens kiekvienoje iš minėtų dviejų teisinių sistemų, nenagrinėjant bendrųjų ir konstitucinių principų sąsajos. Būtent pastarieji aspektai yra esmė šio, originalaus ir naujo, mokslinio tyrimo, kuriame bendrųjų teisės principų minėtose dviejose teisinėse sistemose lyginimas ir jų santykio su konstituciniais principais analizė iš dalies įkvėpti tarptautinės teisės konstitucionalizavimo (angl. *constitutionalization of international law*) tyrimų, iš kurių paminėtini T. Kleinleino ir A. Peterso mokslo darbai.

Straipsnyje daugiausia remiamasi trimis šaltinių rūšimis (dvi iš kurių sudaro teismų praktikos grupę): pirma, mokslo doktrina – specialiąja literatūra pirmiau minėtais ir kitais Lietuvos ir užsienio autorių moksliniais straipsniais, antra, TT Teismo praktika ir, trečia, Konstitucinio Teismo jurisprudencija (nutarimais ir sprendimais bylose bei oficialiosios konstitucinės doktrinos apibendrinimais). Papildomai pasitelkiami teisėjų pranešimai konferencijose, studijos, tyrimai ir kiti šaltiniai.

1. Bendrieji teisės principai tarptautinėje teisėje

Konstitucinė teisė ir tarptautinė teisė yra panašios: abi yra viešosios teisės šakos, nustato teisinės sistemos pagrindus, šių teisinių sistemų legitimumą sustiprina laiko patikrintos pamatinės nuostatos, kurios, kaip atskleidžiama toliau straipsnyje, turi ryšį, kaip ir šios dvi teisinės sistemos. Dažniausiai šios fundamentalios teisės idėjos įvardijamos kaip bendrieji teisės principai. Konstitucinė teisė vis dėlto pirmiausia yra neatsiejama nuo konstitucinių principų. Įdomu, kad tarptautinės teisės konstitucionalizavimo tyrimai nagrinėja konstitucinių principų (pri)taikymą tarptautinėje teisėje, kuri, beje, taip pat turi jos pamatinės nuostatos įtvirtinančius tarptautinės teisės principus¹. Šio mokslinio tyrimo tikslu pirmiausia nustatyti bendrųjų teisės principų samprata ir funkcijos tarptautinėje teisėje.

¹ Tarptautinės teisės principai yra įtvirtinti JT chartijoje (1945), kuri kartais įvardijama kaip Tarptautinės bendrijos Konstitucija, ir kituose šaltiniuose ir yra skirti tarptautiniams (daugiausia tarpvalstybiniams) santykiams. Tarp svarbiausiųjų paminėtini jėgos naudojimo ir grasinimo jėga draudimas, taikus tarptautinių ginčų sprendimas, tautų laisvas apsisprendimas, valstybių suvereni lygybė ir kiti. Šie principai taikytini tarptautinėje teisėje ir šiame straipsnyje nenagrinėjami. Taip pat žr. šio straipsnio 3 dalį.

Bendrieji teisės principai yra TT Teismo šaltinis ir visos tarptautinės teisės (bei tam tikrų jos sričių) šaltinis, greta kitų šaltinių, išvardytų TT Teismo statute (38 straipsnyje): tarptautinių sutarčių, tarptautinio teisinio papročio, teisės mokslo doktrinos ir tarptautinių teismų jurisprudencijos (JT chartija, 1945). Nepaisant tarptautinių sutarčių išskirtinės reikšmės šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje, visi šaltiniai, nesant jų hierarchijos, yra vienodai reikšmingi šiam teismui sprendžiant valstybių ginčus ir aiškinant svarbiausius tarptautinės teisės klausimus konsultacinėse išvadose.

Tarptautinės teisės esminis požymis, jos kūrimo pagrindas ir, tenka pripažinti, viena iš efektyvumo (laikymosi užtikrinimo) stokos priežasčių yra valstybių laisvos valios principas – šalių sutikimas būtinas ir dėl jų ginčą sprendžiančio teismo (arbitražo). Valstybės, pripažįstančios TT Teismo jurisdikciją jų ginčams spręsti, sutinka ir su tuo, kad sprendimas bus priimtas remiantis tarptautinės teisės šaltiniais, įskaitant ir bendruosius teisės principus, net jei jų samprata, požymiai ir rūšys tebekelia diskusijų ir netgi gali būti nevienodai suprantami skirtingose pasaulio teisinėse tradicijose.

Bendrieji teisės principai dažniausiai yra įvardijami kaip „vieni iš prieštaringiausių, jei ne paslaptiniausių, TT Teismo statute įvardintų šaltinių“ (Shao, 2021, p. 219), kurių turinys, skirtingai nei kitų tarptautinės teisės šaltinių, netapo visiškai aiškus nuo jų įtvirtinimo pirmąkart Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo statute 1920 m. (Statute of the Permanent Court...) praėjus jau daugiau nei šimtui metų. Bendrųjų teisės principų vaidmuo kito tarptautinės teisės ir jos šaltinių raidoje ir jis nėra vienodas skirtingose teisės šakose, kurios taip pat formavosi palaipsniui.

Bendruosiuose teisės principuose įkūnytos idėjos žinomos teorijose ir doktrinos, pabrėžusiose tarptautinės teisės visuotinumą ir universalumą, neatsiejamus nuo prigimtinės teisės ir teisingumo koncepcijų, šiuos principus identifikuoja jų bendrumas ir pripažinimas teisinėse sistemose ir jų įtakos bei kelias politinės ir teisinės minties raidoje. Jie buvo ir išlieka svarbi tarptautinio teisingumo architektūros dalis, kaip būdas įpareigoti šalis sutikti dėl pamatinių teisės nuostatų, neapribotų konkrečios teisinės sistemos rėmų.

Pažymėtina, kad nagrinėjamų principų bendrumas teisinėms sistemoms turi bent dvejopą reikšmę: jų kildinimas iš kitų (paprastai nacionalinių privatinės teisės) teisinių sistemų ir pripažinimas tarptautinėje teisėje arba bendrumas visoms teisinėms sistemoms. I. Brownlie pritaria, kad tarptautiniai teismai šiuos principus iš nacionalinių teisinių sistemų skolinosi ne perkeldami juos „mechanškai“, bet „rėmėsi teisinio argumentavimo elementais ir privatinės teisės analogijomis tam, kad paverstų tautų teisę perspektyvia sistema siekiant ją taikyti teismo procese“ (Brownlie, 2008, p. 16). Minėtas skirtumas atsispindi ir vienoje iš nagrinėjamų principų klasifikacijų, kurią pateikė buvęs TT Teismo Pirmininkas A. A. Yusufas. Jis išskyrė, pirma, bendruosius principus, būdingus kiekvienai teisei sistemai, todėl galimus rasti ir tarptautinės teisės sistemoje, antra, tarp-

tautinės teisės principus (jėgos ir grasinimo jėga draudimą, valstybių suverenią lygybę ir kt.), papildydamas, kad TT Teismas rėmėsi ir moralinio bei norminio pobūdžio principais (humanizmo), ir, trečia, dažniausiai iš nacionalinių teisinių sistemų kildinamus bendruosius teisės principus (ypač tarptautinės proceso teisės, pavyzdžiui, *res judicata*, šalių ginklų lygybės, taip pat draudimo būti teisėju savo byloje, tinkamo teisingumo vykdymo, draudimo nagrinėti bylą *infra ar ultra petita*) (Yusuf, 2019, p. 6–7). M. Dordeska nurodė tris bendrųjų teisės principų rūšis: materialiuosius, proceso ir aiškinamuosius, kurie gali turėti vieną, du ar netgi tris pagrindus: nacionalinį, tarptautinį ir teisminį (Fitzmaurice, 2020).

TT Teismas savo praktikoje remiasi bendraisiais teisės principais aiškiai juos taip įvardydamas, o kartais vadindamas tiesiog „principu“ ar „pagrindiniu principu“ taisykle, kuri teisės doktrinos atstovų nurodoma tarp bendrųjų teisės principų pavyzdžių. Teismas yra įvardijęs atsakomybę už žalą, pavyzdžiui, 2019 m. sprendime *Jadhav byloje (Indija v. Pakistanas)* (138 pastraipa) ar valstybės sutikimo dėl jurisdikcijos būtinumą kaip pamatinį principą (angl. *fundamental principle*), pavyzdžiui, 2008 m. sprendime byloje *Dėl Konvencijos dėl užkirtimo kelio genocido nusikaltimui ir baudimo už jį aiškinimo (Kroatija v. Serbija)* (33 pastraipa). Tarp kitų principų ne kartą nurodė teisingumą (angl. *equity*), ypač bylose dėl jūros erdvių delimitavimo², proporcingumo reikalavimą (pavyzdžiui, savigynos), humanizmo reikalavimą (pavyzdžiui, bylose, kuriose nagrinėjo branduolinio ginklo ir (ar) tarptautinės humanitarinės teisės klausimus)³. Taikliai pažymėta, kad TT Teismas taikydamas bendruosius teisės principus „parodė sveiką teisinį kūrybiškumą“ (Yusuf, 2019, p. 6).

TT Teismas kaip bendruosius teisės principus nurodė nemažai proceso teisės principų. Tarp jų 2013 m. sprendime byloje *Dėl prašymo išaiškinti 1962 m. birželio 15 d. sprendimą byloje dėl Preah Vihear šventyklos (Kambodža v. Tailandas)* įvardijo principą *non ultra petita* kaip gerai įtvirtintą jo jurisprudencijoje (71 pastraipa), 2010 m. sprendime byloje *Plaušienos gamykla Urugvajaus upėje (Argentina v. Urugvajus)* nurodytas principas *onus probandi incumbit actori* (162 pastraipa). Vieną iš aiškiausių TT Teismo praktikoje bendrąjį teisės principą *res judicata* jis išsamiai aiškino 2007 m. sprendime byloje *Dėl Konvencijos dėl užkirtimo kelio genocido nusikaltimui ir baudimo už jį aiškinimo (Bosnija ir Hercegovina v. Serbija ir Juodkalnija)* (114–120 pastraipos), 2019 m. konsultacinėje išvadoje dėl Čagosos salos atskyrimo nuo Mauricijaus 1965 m. teisinių pasekmių nustatė, kad *res judicata* neužkirto kelio teikti konsultacinę išvadą (81 pastraipa). Principas *bona fides* derybų dėl branduolinio

- 2 Šios kategorijos bylose TT Teismas aiškino teisingumo principą kaip apimančią proporcingumo, „neužgožimo“ reikalavimus, *inter alia*, nurodydamas, kad teisingumas nereiškia lygybės (Isokaitė-Valužė, 2020, p. 71).
- 3 Tarp jų, 1996 m. Konsultacinėje išvadoje dėl branduolinio ginklo naudojimo ar grasinimo juo teisėtumo nurodė humanizmą (elementarius humanizmo reikalavimus, angl. *elementary considerations of humanity*) ir pagarbą žmogui kaip ginkluoto konflikto metu taikomus humanitarinės teisės reikalavimus (79 pastraipa).

nusiginklavimo kontekste išaiškintas 1996 m. konsultacinėje išvadoje dėl branduolinių ginklo naudojimo ar grasinimo juo teisėtumo (99, 102–103 pastraipos) ir 1974 m. sprendime byloje *Nuclear Tests Cases (Australija v. Prancūzija)* (49 pastraipa).

TT Teismo vaidmuo svarbus įrodant bendrojo principo buvimą arba tai, kad taisyklė jam neprilygsta. Pavyzdžiui, TT Teismas 2023 m. sprendime byloje *Dėl tam tikro Irano turto (Irano Islamo Respublika v. Jungtinės Amerikos Valstijos)* paneigė „švarių rankų“ (angl. *clean hands*) principą kaip bendrąjį teisės principą (ar kad tai yra tarptautinės paprotinės teisės dalis) (81 pastraipa). Šalys bandė remtis ir kitais principais, pavyzdžiui, *ex turpi causa non oritur actio* ar *ex injuria jus non oritur* (nebūtinai įvardydamos juos bendraisiais), pavyzdžiui, 2019 m. sprendime *Jadhav byloje (Indija v. Pakistanas)*, tačiau nesėkmingai (59–64 pastraipos).

Bendrieji teisės principai padeda užtikrinti tarptautinės teisės darną, pritaikyti teisės normas prie naujų pokyčių ar poreikių, užpildyti spragas ir prisidėti prie naujų teisės normų plėtros. Žinoma, jų vaidmuo tuo neapsiriboja. TT Teismas šiuos principus nagrinėjo siekdamas atnaujinti TT Teismo statuto 38 straipsnio šaltinių sąrašą ir įtraukti valstybių vienašales deklaracijas, jie taip pat padėjo spręsti tarptautinės teisės struktūrines problemas ir išvengti *non liquet* (Yusuf, 2019, p. 7).

Nors dažniau teigiama, kad bendrieji teisės principai vaidina subsidiarų vaidmenį, tam tikrais atvejais jų vaidmuo gali būti esminis: jie iš esmės gali papildyti kitus šaltinius arba netgi ilgainiui įgyti norminį pobūdį (pavyzdžiui, *pacta sunt servanda* ar *bona fides* principai iš esmės yra kodifikuotos paprotinės teisės normos). Pritartina M. Kohenui, kad tam tikrose tarptautinės teisės šakose esama specifikos ir lieka erdvės rasti bendrųjų principų, specifiskai taikomų būtent tarptautinėje teisėje, pavyzdžiui, humanizmo principas tarptautinėje humanitarinėje teisėje (Kohen, Schramm, 2019) arba teisingumo principas, kuris delimituojant jūros erdves (išskirtines ekonomines zonas ir kontinentinius šelfus) gali būti pagrindinis ir apima konkrečius reikalavimus, įskaitant proporcingumą (Isokaitė-Valužė, 2020, p. 39, 70–71).

Teisės doktrinoje ir JT Tarptautinės teisės komisijos darbe ryškūs keli dalykai: sutariama dėl bendrųjų teisės principų svarbos, vis dėlto išlieka diskusija dėl jų identifikavimo (buvimo įrodymo), pripažinimo tarptautinėje teisėje ir turinio nustatymo, be to, svarbu išsiaiškinti jų santykį su kitais tarptautinės teisės šaltiniais (kuo skiriasi nuo tarptautinio teisinio papročio ir kt.)⁴. Painiavos kykla ir dėl

4 Dauguma valstybių atstovų, atkreipdami dėmesį į bendros visų pasaulio valstybių praktikos nebuvimą, įvardija visas pasaulio teises tradicijas, civilizacijas apimančio plataus ir reprezentatyvaus lyginamojo tyrimo poreikį nustatant visoms teisinėms sistemoms būdingus bendruosius teisės principus ir tai neturėtų apsiriboti tik įstatymų analize, reikėtų apimti ir nacionalinių teismų praktiką (pavyzdžiui, Austrija, Meksika), dalis nurodo metodikos, skirtos tokiems principams identifikuoti ir juos perkelti į tarptautinės teisės sistemą, poreikį (pavyzdžiui, Australija, Estija, Izraelis, Egiptas), kitos šalys pabrėžia, kad svarbus valstybių sutikimas dėl principų „perkėlimo“ į tarptautinės teisės sistemą ir taikymo joje (pavyzdžiui, JAV) (United Nations (2022). Meetings Coverage...); taip pat JT Tarptautinės teisės komisijos ataskaita (United Nations, 2021, Chapter VIII. General..., p. 172).

bendrujų teisės principų įkūnijimo tarptautinės teisės principuose, panašiai kaip ir bendrujų teisės principų atspindėjimo konstituciniuose principuose, kaip nagrinėjama straipsnyje toliau.

2. Konstituciniai principai ir bendrieji teisės principai Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Bendrieji teisės principai „atpažįstami“ skirtingose teisinėse sistemose ir konstitucinė teisė neliko jų nepaveikta. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje bendrieji teisės principai taip pat įvardijami ir aiškinami, tačiau konstituciniai principai aki-vaizdžiai dominuoja šio Teismo jurisprudencijoje.

Tiek Konstitucinis Teismas, tiek teisės mokslo doktrinos atstovai konstitucinius principus nagrinėja, įvardija jų rūšis, funkcijas ar jais remiasi skirtinguose kontekstuose. Aiškinant Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 1 straipsnį („Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“) įvardijami svarbiausieji arba fundamentalūs konstituciniai principai. Šiuos „nepakeičiamus konstitucinius principus“, būtent „valstybės nepriklausomybę, demokratiją, prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį“, E. Jarašiūnas įvardija materialųjų Konstitucijos keitimo ribojimų koncepcijos centre (Jarašiūnas, 2022, p. 11). Konstitucinis Teismas šiuos tris principus įvardijo kaip „konstitucines vertybes“, įtvirtintas Lietuvos valstybės pamatinių konstitucinių aktų⁵ nuostatose, kaip turinčias virškonstitucinę galią, t. y. kurių „negali paneigti jokia Lietuvos valstybės konstitucija“, „Konstitucija, kaip aukščiausioji teisė“ jas „įtvirtina ir besąlygiškai saugo“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2020, Oficialioji..., p. 15). Tai demokratiją saugančios nekintančios nuostatos, įtvirtinančios konstitucinės santvarkos pagrindus ir universalias vertybes: „tai, kad egzistuoja pamatiniai konstituciniai principai (vertybės), kurių negalima paneigti konstitucijos pataisomis, savo jurisprudencijoje yra konstatavę ir kitų valstybių konstituciniai teismai“ (Žalimas, 2018, p. 310).

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje greta minėtų fundamentaliųjų kaip konstituciniai principai yra įvardijami šie principai: asmenų lygiateisiškumo, teisingumo, teisinės valstybės, valdžių padalijimo, vykdomųjų organų atskaitingumo, atsakingo valdymo, teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio aiškumo, teisinio tikrumo, teisinio saugumo, proporcingumo, humanizmo, grįžtamosios galios nebuvimo.

5 Pamatiniai konstituciniai aktai – Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. nutarimas (Nepriklausomybės Aktas), 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“ ir Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracija.

mo (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2020, Oficialioji...). Dalis jų yra įtvirtinti Konstitucijoje tiesiogiai (vienoje ar keliose nuostatose), kiti netiesiogiai, t. y. kildinami iš jos, todėl E. Kūrio yra vadinami, atitinkamai, pirminiais, sudėtiniais (įtvirtinti keliose Konstitucijos nuostatose) ir išvestiniais (išvedami aiškinant pirminius arba sudėtinius principus) (Kūris, 2002, p. 57).

Akivaizdu, kad konstituciniai principai lemia Konstitucijos nuostatų ir visos teisinės sistemos struktūrą, sujungia Konstitucijos nuostatas per prasmę, ne raide, brėžia vertybines orientacijas. Kartu su konstitucinėmis nuostatomis jie sudaro „Konstituciją, kaip teisinę realybę“ (Žalimas, 2018, p. 294).

Konstituciniai principai yra svarbūs teisėkūrai ir taikant teisę. Pavyzdžiui, iš teisinės valstybės principo kyla daug konkrečių reikalavimų teisėkūros subjektams: laikytis teisės aktų hierarchijos, užtikrinti teisinio reguliavimo aiškumą, darną, laikytis *lex retro non agit*, prigimtinio teisingumo reikalavimų (įskaitant asmenų lygybės)⁶ ir daug kitų. Taikant teisę taip pat reikia vadovautis konstituciniais principais. Pavyzdžiui, iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančių asmenų lygiateisiškumo, atsakomybės, *non bis in idem*, *nulla poena sine lege*, *nullum crimen sine lege* reikalavimų, taip pat kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos, nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimus priimtų tik teisės pagrindu (2006 m. sausio 16 d. nutarimas). Be to, reikia paisyti proporcingumo, kuris įvardijamas ir kaip teisingumo ir teisinės valstybės konstitucinių principų elementas, ir kaip atskiras konstitucinis principas, ir reikalauja, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti, tarp teisės pažeidimų ir už šiuos pažeidimus nustatytų nuobaudų turi būti teisinga pusiausvyra (proporcija), o taikant prevencines poveikio priemones jos turi būti taikomos tik tokiu mastu, koks yra būtinas siekiant visuomenei reikšmingų teisėtų tikslų (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2020, Oficialioji..., p. 538, 546).

Konstituciniai principai yra ir pagrindas vertinti įstatymų konstitucingumą. Nors konstituciniai principai įvardijami Konstitucinio Teismo nutarimuose nuo pirmų jo darbo metų, prireikė daugiau nei 6 metų nuo Teismo darbo pradžios, kol jis 2000 m. pirmąkart konstatavo teisės akto prieštaravimą ne tik konkrečioms Konstitucijos normoms, bet ir konstituciniam teisės viršenybės principui⁷ ir „nuo minėto sprendimo konstitucinės justicijos bylų, kuriose teisinis reguliavimas pripažįstamas prieštaraujančiu Konstitucijoje įtvirtintiems teisės principams,

6 *Inter alia*, 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimai.

7 H. Šinkūno atliktame tyrime nustatyta: nuo 2000 m. vasario 23 d. nutarimo iki 2019 m. rugpjūčio 31 d. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad įstatymas prieštarauja ne tik Konstitucijai, bet ir konstituciniam principui: teisės viršenybės, teisingumo, atsakingo valdymo, valdžių atskyrimo ir teisėtų interesų apsaugos (Šinkūnas, 2021, p. 258). Reikia pažymėti, kad ir vėlesniais metais Teismas konstatavo teisės akto prieštaravimą ne tik Konstitucijai, bet ir konstituciniams principams (pavyzdžiui, 2022 m. lapkričio 30 nutarimas ir kt.).

vis daugėjo“ (Šinkūnas, 2021, p. 246, 258). Pažymėtina, kad pripažinti teisės akto nekonstitucingumą remiantis konstituciniais principais yra daugumos valstybių praktika: teisminė kontrolė vykdoma remiantis konstituciniais principais (Zhou, 2019, p. 929), konstituciniai teismai aktyviai naudojami šia teise visose jurisdikcijose (Kumm, 2004, p. 925).

Įvardyti, kokioms konkrečiai Konstitucijos nuostatomis ar konstituciniams principams, asmens nuomone, prieštarauja jo ginčijamas teisės aktas, yra ir individualaus konstitucinio skundo reikalavimas (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2019..., p. 18).

Konstitucinių principų pavyzdžiai parodo, kad jie yra glaudžiai susiję tarpusavyje, jų turinys apima dalį bendrų elementų, tačiau panašu, kad jie apima ne tik tas pamatines nuostatas, kurios sukuria konstitucinės teisinės santvarkos pagrindą, bet ir elementų, būdingų pamatines teisės idėjas įtvirtinantiems bendriesiems teisės principams. Todėl ne tik „surūšiuoti“ konstitucinius principus – išties kelblus uždavinys“ (Kūris, 2002, p. 57), ne mažiau sudėtinga, bet įdomu nustatyti jų santykį su bendraisiais teisės principais Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Pažymėtina, kad rėmimasis bendraisiais teisės principais Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nėra itin dažnas: nutarimų skaičius, kuriuose jis juos pasitelktų, yra gerokai mažesnis nei tų, kuriuose remiamasi konstituciniais principais⁸. Pastarieji Teismo jurisprudencijoje yra dominuojantys ir tai natūralu dėl jau atskleistų jų funkcijų.

Šiame straipsnyje siekiama parodyti nagrinėjamų principų glaudžią sąsają (sampyną) patvirtina ir Konstitucinis Teismas. Pavyzdžiui, aiškindamas *bona fides* principą, jis konstatavo: „pagal Konstituciją teisinių santykių subjektai yra įpareigoti elgtis sąžiningai, nepažeisdami teisės. Jie turi pareigą patys stengtis sužinoti, ko iš jų reikalauja teisė. To reikalauja bendrasis teisės principas *bona fides*, neatsiejamas nuo konstitucinio teisinės valstybės principo“⁹. Įdomu pažymėti, kad konstituciniai principai gali skatinti remtis bendraisiais teisės principais. Pavyzdžiui, konstitucinis teisinės valstybės principas įpareigoja teisę taikančias institucijas nenukrypti nuo bendrųjų teisės principų, įtvirtintų demokratinėse teisiniuose valstybių jurisprudencijoje (2006 m. sausio 16 d. nutarimas). Teisės principas, jog paskelbti įstatymai galioja į ateitį ir neturi grįžtamosios galios, sietinas su konstituciniais teisingumo, humanizmo principais (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2020, Oficialioji..., p. 78).

Konstitucinis Teismas yra ne kartą kartojęs, kad bendrieji teisės principai yra vienas iš Konstitucijos aiškinimo būdų (metodų) ir būtent šiuo – aiškinimo – tikslu

- 8 Per visą Konstitucinio Teismo veiklos laikotarpį į bendruosius teisės principus nurodoma bent dvidešimtyje jo nutarimų (įskaitant kelis sprendimus). Jie išvardyti šio straipsnio šaltinių sąrašė.
- 9 *Inter alia*, 2007 m. birželio 27 d., 2007 m. rugsėjo 6 d., 2020 m. gruodžio 3 d. nutarimai.

pasitelkė šiuos principus pirmąkart 1995 m. birželio 1 d. nutarime¹⁰. Vėlesnių metų jurisprudencijoje nurodė, kad „aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus: sisteminių, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, įstatymų leidėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt.; tik šitaip – visapusiškai – aiškinant Konstituciją galima sudaryti prielaidas realizuoti jos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį, užtikrinti, kad nebus nukrypta nuo Konstitucijos prasmės, nebus paneigta Konstitucijos dvasia ir gyvenime bus įtvirtintos tos vertybės, kuriomis Tauta grindžia savo pačios priimtą Konstituciją“¹¹. Teismas taip pat įvardijo *ubi ius, ibi remedium* kaip „visuotinai pripažintą bendrąjį teisės principą“, išaiškindamas, kad jo būtų nepaisoma, „jeigu būtų neužtikrinta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą“, todėl pagal Konstituciją neįmanoma situacija, kai asmeniui manant, kad pažeista jo teisė ar laisvė, ji negali būti ginama, taip pat ir teismine tvarka (2006 m. rugpjūčio 8 d. nutarimas). Teismas bendraisiais teisės principais įvardijo ir *ex injuria jus non oritur* bei *nullus commodum capere de sua injuria propria* (Konstitucinio Teismo 2020 m. gruodžio 3 d. nutarimas).

Reikia pabrėžti, kad kai kuriuose nutarimuose bendruosius teisės principus Konstitucinis Teismas vardija vienu lygmeniu greta konstitucinių. Įdomu pažymėti, kad „teisės sistemos tobulinimas remiantis konstituciniais, bendraisiais teisės principais“ Teismo įvardytas kaip Konstitucijos preambulėje skelbiamo atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekio vienas iš realizavimo būdų (Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas). Konstituciniai ir bendrieji teisės principai greta nurodomi ir Konstitucijos aiškinimo ir taikymo tikslu. Pavyzdžiui, 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendime konstatuota, kad bendrasis teisės principas *ubi ius, ibi remedium*, konstitucinis atsakingo valdymo principas, prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis, asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, teisė kreiptis į teismą (ir kitos Konstitucijos nuostatos) „suponuoja ne tik tai, kad <...> asmens teisės, laisvės, teisėti interesai bei teisėti lūkesčiai turi ir gali būti apginti aiškinant Konstituciją ir tiesiogiai taikant jos nuostatas, bet ir tai, kad tokią gynybą turi užtikrinti teismai“.

Konstitucinis Teismas pripažįsta bendrųjų teisės principų funkciją užpildyti spragas (aiškinant ir taikant teisę). Nurodęs, kad teisės spragų pašalinimas yra atitinkamo (kompetentingo) teisėkūros subjekto kompetencijos dalykas, Teismas konstatavo, kad „žemesnės galios teisės aktuose esančias teisės spragas yra įmanoma tam tikru mastu užpildyti ir taikant teisę (*inter alia*, naudojant teisės analogiją, taikant bendruosius teisės principus, taip pat aukštesnės galios teisės

10 Nurodęs, kad vaikų sąvoka apima ir įvaikių sąvoką, Teismas pagrindė, kad „toks ginčijamos teisės normos aiškinimas grindžiamas bendraisiais teisės principais bei teisės tradicijomis“.

11 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. birželio 6 d., 2009 m. rugsėjo 24 d., 2012 m. vasario 27 d. nutarimai.

aktus, pirmiausia Konstituciją), taigi taip pat ir aiškinant teisę“ (2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas). Nagrinėjamoje jurisprudencijoje taip pat konstatuota, kad vykdydami teisingumą, „teismai neabejotinai turi ir iš Konstitucijos kylančius įgaliojimus taikyti *inter alia* bendruosius teisės principus“ (Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 1 d. sprendimas)¹², tačiau pripažinta, kad tokiu atveju atitinkamos teisės spragos galutinai nepašalinamos – jos tik užpildomos *ad hoc* tam tikru mastu¹³, „galutinai pašalinti teisės spragas (taip pat ir legislatyvinę omisiją) galima tik teisę kuriančioms institucijoms išleidus atitinkamus teisės aktus“¹⁴.

Bendrieji teisės principai (greta konstitucinių) gali būti reikšmingi ir oficialiosios konstitucinės doktrinos reinterpretavimo kontekste. Teismas pripažino, kad jo jurisprudencijoje tam tikru metu gali susidaryti oficialių konstitucinių doktrininų nuostatų konkurencijos situacija, būtent, kai jos „sugretintos, bet vertinamos atsietos nuo viso oficialaus konstitucinio doktrininio konteksto <...> ir (arba) bendrųjų teisės principų gali būti traktuojamos kaip konkuruojančios“, tokiu atveju įvardydamas anksčiau suformuluotų oficialių konstitucinių doktrininų nuostatų reinterpretavimo (kai oficiali konstitucinė doktrina yra pakoreguojama aiškinant Konstituciją) galimybę¹⁵.

Bendraisiais teisės principais turi būti vadovaujamosi ir taikant teisę. Konstitucinis Teismas 1998 m. liepos 9 d. nutarime pastebėjęs, kad „įstatymų leidėjo neišspręsti teisės normų taikymo klausimai yra teismų praktikos objektas“ ir teismams nurodęs vadovautis bendraisiais teisės principais, juos plėtojo vėlesnėje jurisprudencijoje. Teismai, aiškindami įstatymus ir juos taikydami, privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo ir kitais bendraisiais teisės principais (Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas), tarp jų ir proporcingumo¹⁶. 2006 m. sausio 16 d. nutarime, kuriame nurodė iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantį įpareigojimą teisę taikančioms institucijoms nenukrypti nuo demokratinių teisinių valstybių jurisprudencijoje įtvirtintų bendrųjų teisės principų, Teismas turbūt išsamiausiai aiškino proceso teisės principus. Baudžiamąjo proceso teisės ar baudžiamosios teisės principai ir normos ne tik negali būti iškelti aukščiau už Konstitucijos principus ir normas, bet ir negali būti priešpriešinami bendriesiems teisės principams (pakartota 2017 m. birželio 26 d. nutarime). Aiškindamas tinkamo teisinio proceso principą, kurį suponuoja kons-

12 Konstitucinis Teismas taip pat nurodė, kad teismai turi konstitucinius įgaliojimus tiesiogiai taikydami Konstituciją ir bendruosius teisės principus (*inter alia*, protingumo) pripažinti ir priteisti žalos atlyginimą nesant jo nurodyto įstatyme (Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas).

13 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 1 d. sprendimas, 2010 m. lapkričio 29 d. nutarimas.

14 Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas, 2020 m. liepos 8 d. nutarimas.

15 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas; 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

16 *Inter alia*, Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 27 d. nutarimas, 2011 m. sausio 6 d. nutarimas.

titucinis teisinės valstybės principas, Teismas išvardijo daug reikalavimų: asmenų lygiateisiškumą, *non bis in idem*, atsakomybės (sankcijos, baudmės), *nulla poena sine lege*, *nullum crimen sine lege* ir kt. „Nagrinėjant baudžiamąsias bylas turi būti paisoma teisingumo, sąžiningumo, protingumo, proporcingumo, teisėtumo principų, kitų bendrųjų teisės principų, kaip antai *res judicata*, *nemo iudex in propria causa*, *audiatur et altera pars*, *ubi ius – ibi remedium*, *orius probandi*, *impossibilibus nulla obligatio est* ir kt. Privalu paisyti ir teisės aiškinimo kanonų“ (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas).

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje tarptautinė teisė užima solidžią vietą. Reikšminga priminti Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalį, pagal kurią Lietuvos Respublika įpareigota vadovautis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis¹⁷. Šioje nuostatoje įtvirtintas konstitucinis pagarbos tarptautinei teisei principas, t. y. *pacta sunt servanda* principas, reiškia imperatyvą sąžiningai vykdyti pagal tarptautinę teisę, *inter alia*, tarptautines sutartis, prisiimtus įsipareigojimus (Žalimas, 2018, p. 308)¹⁸. Vadinas, tam tikra prasme, kai Teismas remiasi tarptautinių sutarčių (ar kitomis tarptautinės teisės) normomis ir principais, konkrečiu atveju tai gali apimti ir bendruosius teisės principus, jeigu ir kiek jie yra įkūnyti konkrečioje tarptautinės teisės normoje ar principe. Atsižvelgdamas į Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalį, konstitucinio teisinės valstybės principo išreiškiamus atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, teisinės valstybės siekius, Teismas pagrindė Konstitucijos 31 straipsnio 4 dalyje įtvirtinto ir iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančio principo *nullum crimen, nulla poena sine lege* išimtį, galimą nustatyti baudžiamuosiuose įstatymuose ir taikytiną „nusikaltimams pagal tarptautinę teisę ar bendruosius teisės principus, *inter alia*, genocido nusikaltimui, apibrėžiamam pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas“ (2014 m. kovo 18 d. nutarimas).

3. Kiti bendrųjų teisės principų ir konstitucinių principų (sąveikos) aspektai

Šis mokslinis tyrimas jau parodė, kad svarbiausios teisei būdingos idėjos, nepaisant jų įvardijimo skirtumų, yra atspindėtos skirtingose teisinėse sistemose ir yra

17 135 str. 1 d.: „Lietuvos Respublika, įgyvendindama užsienio politiką, vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis, siekia užtikrinti šalies saugumą ir nepriklausomybę, piliečių gerovę ir pagrindines jų teises bei laisves, prisideda prie teise ir teisingumu pagrįstos tarptautinės tvarkos kūrimo.“

18 Konstitucijos 138 str. 3 d.: „Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis.“

pakankamai universalios taikyti jas ir tarptautinėje, ir konstitucinėje teisėje, – svarbu palyginti jų vaidmenį šiose teisinėse sistemose. Be to, atsižvelgiant į tai, kad tarptautinės teisės konstitucionalizavimo tyrimuose dominuoja mintis, kad „konstitucinė doktrina tarptautinės viešosios teisės moksle siekia „pastatyti“ tarptautinę viešąją teisę ant konstitucinių pagrindų“ (Kleinlein, 2012b, p. 703), įdomu išsiaiškinti, ar konstituciniai principai tarptautinėje teisėje iš tiesų galėtų būti bent tam tikru aspektu (pri)taikomi.

Teisės mokslo doktrinoje netrūksta įsitikinimo, kad konstituciniai principai gali padėti konstitucionalizuoti tarptautinę teisę: „konstitucionalizmo pagrindimui reikalingas konstitucionalizmo principų buvimas“ (Dunoff, 2009, Loughlin, 2010, cituota O’Donoghue, 2013, p. 1027). Kaip kad bendrieji teisės principai, perkelti į tarptautinę teisę, gali reikalauti adaptavimo joje, „perkelti į tarptautinį lygmenį konstituciniai principai yra ir turi būti iki tam tikros ribos modifikuoti, kaip ir jų įgyvendinimo būdai“ (Peters, 2015, p. 2).

Konstitucionalizmą tarptautinėje teisėje T. Kleinlein sieja su tuo, kad tarptautinė teisė pasiekė „objektyvumo“ mastą tam, kad ribotų valstybių suverenitetą kaip konstitucinė tvarka; „hierarchijos prasme aukščiausieji „konstituciniai principai“ nustato valstybių valios ribas“ (Kleinlein, 2012b, p. 703). A. Peters šį reiškinį įvardija kaip evoliuciją nuo tarptautinės tvarkos, pagrįstos keliais ją organizuojančiais principais, tokiais kaip valstybės suverenitetas ir konsensusas (angl. *consensualism*), į tarptautinę teisinę tvarką, kuri pripažįsta ir kūrybingai pritaiko konstitucionalizmo principus ir vertybes (Peters, 2015, p. 2). Teisės viršenybė, žmogaus teisės ir demokratija įvardijami kaip „tradicinė globalaus konstitucionalizmo trejybė“, kurią reikia puoselėti (Peters, 2022, p. 19), šios nuostatos praturtina tarptautinės teisės žodyną, susidedantį iš statinių suvereniteto, valstybės sutikimo ir efektyvumo sąvokų (Kleinlein, 2012a, p. 132).

Konstitucionalizavimas susijęs su teisinės sistemos legitimumo ir darnos stiprinimu, kartu įkūnija tam tikrus svarbiausius principus kaip pamatines vertybes¹⁹. Rusijos agresijos kontekste tarptautinės bendrijos reakcija parodo, kad globalaus konstitucionalizmo principai palaikomi (Peters, 2022, p. 18). Tai matyti ir Konstitucinio Teismo pareiškimė, kuriame įvardytas *jus cogens* principo nepateisinamas paneigimas Rusijos Federacijai įvykdžius agresiją prieš taikią ir nepriklausomą Ukrainos valstybę, kuriuo „pamatiniai konstituciniai principai – demokratija, valstybės Nepriklausomybė, teisės viršenybė ir pagarba žmogaus teisėms, kurie sudaro ir visos Europos Sąjungos teisinį pagrindą, yra sutrypti <...>“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2022...). Įvardijamas ne tik tarptautinės teisės (globalus), bet ir Europos konstitucionalizmas, pagrįstas konstituciniais princi-

19 „Demokratinis konstitucionalizmas dabar yra universali vertybė ir jos nauda, bent jau potencialiai, visa žmonija gali pasinaudoti“ (Sen, 1999, cituota Bulmer, 2017, p. 15).

pais, kaip konstituciniais Europos liberalios demokratinės tvarkos pagrindais (European Law Institute, 2020, Fundamental...)²⁰.

Vis dėlto dėl teisiųjų sistemų struktūros specifikos konstitucinių principų (pri)taikymas tarptautinėje teisėje gali būti nebent sąlyginis (netiesioginis). Ir nors dalis jų (pavyzdžiui, žmogaus teisių apsaugos principas) žinomas abiejose teisinėse sistemose, pritarina, kad tarptautinės teisės konstitucionalizavimas vis dar yra teorinis klausimas (Uhma, 2021, p. 23). Kitaip yra dėl bendrųjų teisės principų, kurie aiškiai pripažįstami tiek tarptautinėje teisėje, tiek konstitucinėje teisėje²¹, nors jų paskirtis ir vaidmuo jose nėra identiški.

Apibendrinant bendrųjų teisės principų vietą tarptautinėje teisėje ir nacionalinėje teisėje, būtent, teismų veikloje – TT Teismo praktikoje ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje – galima teigti, kad rėmimasis jais nėra itin dažnas²². TT Teisingumo Teismui bendrieji teisės principai yra vienas iš aiškiai nurodytų tarptautinės teisės šaltinių šių sąraše, Konstituciniam Teismui jie pirmiausia padeda aiškinti Konstituciją, tačiau atlieka ir kitų (jau nagrinėtų) funkcijų.

Bendrųjų teisės principų vietos teismų praktikoje vertinimas susijęs su diskusija, kiek teismai yra teisės taikytojai, kiek kūrėjai, bet kuriuo atveju teismams tenka svarbus vaidmuo, būtent, identifikuojant šiuos principus, įvardijant juos kaip bendruosius ir aiškinant jų turinį. TT Teismo praktika ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija rodo, kad abu teismai bendruosius teisės principus taikė, galima sakyti, kūrybiškai. Abu teismai daugiausia rėmėsi proceso teisės principais, taip pat *bona fides* ir kitais reikalavimais įvardydami juos būtent kaip bendruosius teisės principus. Vis dėlto šių principų taikymas yra neišvengiamai nulemtas teisinės sistemos specifikos ir jų turinys atsiskleidžia taikymo kontekste. TT Teismo praktikoje, kaip ir tarptautinės teisės doktrinoje, likę gana nemažai neaiškumų dėl konkrečių principų priskyrimo bendriesiems teisėms principams, Konstitucinis Teismas tokių abejonių iš esmės nepalieka.

Tarptautinėje teisėje pripažįstamas bendrųjų teisės principų vaidmuo užtikrinti teisinės sistemos darną ir nuoseklumą²³ nėra toks ryškus konstitucinėje

20 Europos valstybių konstitucinė santvarka remiasi iš esmės tokiais pačiais konstituciniais principais, jie „atpažįstami“ ir už regiono ribų: „nepaisant konstitucinių principų kompleksiško, yra stebintis jų taikymo laikui bėgant ir tarpvalstybiniu mastu bendrumo laipsnis“ (Zhou, 2019, p. 892).

21 Ir šiomis teisinėmis sistemomis neapsiriboja: „bendrieji teisės principai vaidina svarbų vaidmenį kiekvienoje teisinėje sistemoje, nes jie prasiskverbia į vidaus, regioninių ir tarptautinių teismų kasdienę veiklą“ (Pineschi, 2015, p. 17).

22 Teisės doktrinoje taip pat pabrėžiama, kad „kiti teismai ir tribunolai su bendraisiais teisės principais nuveikė netgi daugiau nei TT Teismas“ (Kotuby, Ch. T., Sobota, L. A., 2017, p. 11).

23 Bendrųjų teisės principų vaidmenį teismų praktikoje tyrusi L. Pineschi apibendrina, kad „teisinio pliuralizmo ir fragmentinio reguliavimo pasaulyje bendrieji principai dažnai nutiesia tuos tiltus, kurie yra būtini užtikrinti, kad teisė išlaikytų minimalų darnos ir nuoseklumo laipsnį“ (Pineschi, 2015, p. 17).

teisėje, šiam tikslui turinčioje kitų „instrumentų“ – konstitucinius principus. Vis dėlto tai, kad tarptautinių ir nacionalinių teismų teisėjai remiasi bendraisiais teisės principais plėtodami dinaminį teisės aiškinimą, abiejų teismų praktika patvirtina. Konstitucinis Teismas turbūt dažniausiai nurodė bendruosius teisės principus kaip vieną iš būdų aiškinti Konstituciją, TT Teismas juos pasitelkė aiškinti tarptautinės teisės normas ir principus.

Atitikties teisei vertinimo tikslu šiame straipsnyje nagrinėtų teismų praktikoje bendrieji teisės principai savarankiško vaidmens neatlieka. Pažymėtina, kad nei Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas, nei TT Teismas niekada nėra aiškiai (tiesiogiai) pagrindę savo sprendimo teisės norma ar principu, kildinamu iš bendrųjų teisės principų (Yusuf, 2019, p. 6). Kaip minėta, Konstitucinis Teismas yra ne kartą konstatavęs teisės akto prieštaravimą Konstitucijai įvardydamas prieštaravimą konstituciniam principui ir Konstitucijos nuostatai arba tik konstituciniam principui (Šinkūnas, 2021, p. 246). Vis dėlto reikia nepamiršti, kad bendrieji teisės principai gali sudaryti konstitucinių principų elementus ir būti su jais kitaip susiję.

Išvados

1. Bendrieji teisės principai, įkūnijantys fundamentalias teisei imanentines vertybes, tarptautinėje teisėje solidžiai įsitvirtinę tarptautinės teisės šaltinių sąrašė ir, nesant pastarųjų hierarchijos, gali būti TT Teismo taikomi lygia greta su tarptautinėmis sutartimis ir kitais tarptautinės teisės šaltiniais, tiek nagrinėjant valstybių ginčus, tiek teikiant konsultacines išvadas. TT Teismas vis dėlto remiasi jais tiek ir tada, kai to reikia aiškinant tarptautinės teisės principą ar normą, ir atskirose tarptautinės teisės srityse šis poreikis gali būti skirtingas. Vis dėlto ir šiandien išliekanti diskusija dėl bendrųjų teisės principų identifikavimo ir jų pripažinimo tokiais bei turinio nustatymo atsispindi ir TT Teismo praktikoje, kurioje, nepaisant (o gal kaip tik dėl) TT Teismo kūrybiškumo taikant principus, lieka neaiškumų, įskaitant dėl bendrųjų teisės principų atskyrimo nuo kitų principų, įvardijamų kaip fundamentalių ar pamatinių (teisės) principų, be to, painiavos įneša tai, kad dalis bendrųjų teisės principų ilgainiui įgijo norminę išraišką. TT Teismas nerodo precizinio tikslumo priskirdamas principą būtent bendriesiems teisės principams, aiškiausiai bendraisiais įvardija proceso teisės principus.
2. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra aiškiai įvardyti tiek bendrieji teisės principai, tiek konstituciniai principai, kurie, nepaisant sąveikos, išlaiko savarankiškumą ir autonomiją. Konstitucinė teisė yra tas lygmuo ir ta teisinė sistema, kurioje bendrųjų teisės principų ir konstitucinių principų lyginimas

turi didžiausią prasmę. Aiškinti Konstituciją yra turbūt dažniausia šio Teismo pasitelkiama bendrųjų teisės principų funkcija. Ne mažiau svarbi jų paskirtis yra paremti ar papildyti ar kitaip pagrįsti konstitucinius principus, būtent, konkretus konstitucinis principas suponuoja pareigą laikytis bendrųjų teisės principų (šia prasme bendrieji teisės principai tarsi sudaro konstitucinių principų dalį). Konstituciniai principai akivaizdžiai dominuoja Konstitucinio Teismo praktikoje dėl jų išskirtinio vaidmens užtikrinti Konstitucijos nuostatų darną, suvienyti jas prasminiu ir vertybiniu požiūriu, jie svarbūs ir kuriant teisę (gali indikuoti netgi oficialiosios konstitucinės doktrinos koregavimo poreikį), taikant teisę (nurodo konkrečių reikalavimų teisę taikantiems subjektams), be to, yra pakankamas pagrindas vykdyti konstitucinę kontrolę ir konstatuoti teisės akto prieštaravimą Konstitucijai. Bendrieji teisės principai, nors neprilygsta konstituciniams pagal rėmimosi jais dažnumą, tam tikrais atvejais jiems nenori nusileisti.

3. Bendrieji teisės principai, kaip „atpažįstami“ skirtingose teisinėse sistemose, yra pakankamai universalūs taikyti juos tarptautinėje ir konstitucinėje teisėje, tačiau šių teisinių sistemų specifika lemia iš dalies skirtingą bendrųjų teisės principų vaidmenį kiekvienoje iš jų. Tarptautinėje teisėje bendrųjų teisės principų svarba užtikrinant teisinės sistemos darną, nuoseklumą ir iš dalies užpildant spragas yra didesnė nei nacionalinėje konstitucinėje teisėje, nors bendrųjų teisės principų paskirtis, pavyzdžiui, aiškinti teisę, panaši. Jų turinys atsiskleidžia taikant principą konkrečioje srityje ar kontekste ir, skirtingai nei konstitucinėje teisėje, tarptautinėje teisėje bendrojo teisės principo vaidmuo gali būti esminis. Nė vienoje iš nagrinėjamų teisinių sistemų, būtent, TT Teismo ir Konstitucinio Teismo praktikoje, jie nėra ir, matyt, negalėtų būti pagrindu vertinti atitiktį, atitinkamai, tarptautinei teisei ar Konstitucijai. Vis dėlto bendrųjų teisės principų tiesioginis neįvardijimas skirtinguose kontekstuose ar ne itin dažnas rėmimasis jais gali būti apgaulingas ir nepelnytai sumenkinti jų reikšmę: kartais išlikdami „nematomi“, idėjine ir vertybine prasme bendrieji teisės principai vienaip ar kitaip sudaro kiekvienos teisinės sistemos dalį. Tarptautinės teisės konstitucionalizavimas bandant (pri)taikyti konstitucinius principus joje yra labiau teorinis modelis. Vis dėlto tai ne tik patvirtina abiejų teisinių sistemų panašumą, bet ir parodo, kad fundamentalios vertybės, nepaisant jų įvardijimo ir painiavos dėl sutapties ar sampynos atskirų rūšių principuose ar norminės išraiškos įgijimo, išlieka pamatinėmis nuostatomis.

Šaltinių sąrašas

Norminiai teisės aktai

Lietuvos Respublikos teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.

Tarptautinės teisės aktai

1. Jungtinių Tautų Chartija (1945). *Valstybės žinios*, 2002, 15-557.
2. Statute of the Permanent Court of International Justice (1920). LNTSer 6, 379.

Specialioji literatūra

1. Brownlie, I. (2007). *Principles of Public International Law*. Seventh edition. Oxford: Oxford University Press.
2. Bulmer, E. W. (2017). *What is a Constitution? Principles and Concepts. International IDEA Constitution-Building Primer 1*. Second edition. Sweden: International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
3. Isokaitė-Valužė, I. (2020). *Jūros erdvių teisinis režimas*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
4. Fitzmaurice, M. (2020), In: Dordeska, M. (2020). *General Principles of Law Recognized by Civilized Nations (1922–2018)*. Brill, Nijhoff.
5. Jarašiūnas, E. (2022). Konstitucinio tapatumo koncepcijos reikšmė Europos Sąjungos teisei užtikrinti Lietuvoje. *Teisė*, 125, 8–26.
6. Kleinlein, T. (2012a). Between Myths and Norms: Constructivist Constitutionalism and the Potential of Constitutional Principles in International Law. *Nordic Journal of International Law*, 81, 79–132. DOI: 10.1163/157181012X638052.
7. Kleinlein, T. (2012b). Summary, In: *Konstitutionalisierung im Völkerrecht. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht*, 231, 703–715. Berlin, Heidelberg: Springer. doi.org/10.1007/978-3-642-24884-9_7.
8. Kohen, M., Schramm, B. (2019). *General Principles of Law*. In: *International Law*. DOI: 10.1093/OBO/9780199796953-0063 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0063.xml> [žiūrėta 2023 m. balandžio 7 d.]
9. Kotuby, Ch. T., Sobota, L. A. (2017). *General Principles of Law and International Due Process: Principles and Norms Applicable in Transnational Disputes*. Oxford: Oxford University Press.
10. Kumm, M. (2004). The Legitimacy of International Law: A Constitutionalist Framework of Analysis. *European Journal of International Law*, 15 (5), 907–931. <https://doi.org/10.1093/ejil/15.5.907>.
11. Kūris, E. (2002). Konstituciniai principai ir konstitucijos tekstas (2). *Jurisprudencija: mokslo darbai*, 24, 57–70. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
12. O'Donoghue, A. (2013). International constitutionalism and the state. *International Journal of Constitutional Law*, 11(4), 1021–1045. doi.org/10.1093/icon/moto48.

13. Peters, A. (2015). Global Constitutionalism. In: Gibbons, M. T. (ed.). *The Encyclopedia of Political Thought*. First Edition. John Wiley & Sons, Ltd. DOI: 10.1002/9781118474396.wbep421.
14. Peters, A. (2022). Against a Deconstitutionalisation of International Law in Times of Populism, Pandemic, and War. Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper No. 2022-22 (forthcoming). In: *Journal of Constitutional Justice* (December 2022). South Korea: Constitutional Research Institute. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4259946>.
15. Pineschi, L. (2015). Introduction. In: Pineschi, L. (ed.). *General principles of law, the role of the judiciary*. Switzerland: Springer. DOI. 10.1007/978-3-319-19180-5.
16. Shao, X. (2021). What We Talk about When We Talk about General Principles of Law. *Chinese Journal of International Law*, 20 (2), 219–255. <https://doi.org/10.1093/chinesejil/jmab019>.
17. Šinkūnas, H. (2021). Constitutional Principles as a Criterion for Declaring Legal Regulation to Be Incompatible with the Constitution of the Republic of Lithuania. In: Švedas, G., Murauskas, D. (eds.). *Legal Developments during 30 Years of Lithuanian Independence*. Switzerland: Springer.
18. Uhma, P. (2021). The Constitutionalization of International Law after Liberalism. *Politeja*, 75, 5–27. Poland: Księgarnia Akademicka Publishing.
19. Zhou, H. (2019). Legal Principles, Constitutional Principles, and Judicial Review. *The American Journal of Comparative Law*, 67(4), 899–930. doi.org/10.1093/ajcl/avz028.
20. Žalimas, D. (2018). Lietuvos Respublikos Konstitucija – jurisprudencinė Konstitucija. Iš: *Lietuvos konstitucionalizmas: ištakos, raida ir dabartis*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas.

Teismų praktika

Tarptautinio Teisingumo Teismo praktika

1. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)* (Preliminary Objections) [ICJ], [18.11.2008].
2. *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)* [ICJ], [26.02.2007].
3. *Certain Iranian Assets (Islamic Republic of Iran v. United States of America)* [ICJ], [30.3.2023].
4. *Jadhav (India v. Pakistan)* [ICJ], [17.07.2019].
5. *Legal Consequences of the Separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965* [ICJ], [25.02.2019].
6. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (Advisory Opinion) [ICJ], [8.7.1996].
7. *Nuclear Tests Cases (New Zealand v. France)* [ICJ], [20.12.1974].
8. *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)* [ICJ], [20.4.2010].
9. *Request for Interpretation of the Judgment of 15 June 1962 in the Case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand) (Cambodia v. Thailand)* [ICJ], [11.11.2013].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija

1. Konstitucinio Teismo 1995 m. birželio 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 47-1154.
2. Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 104-2644.
3. Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 63-1827.
4. Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 85-3094.
5. Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 181-6708.
6. Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-254.
7. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 36-1292.
8. Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 65-2400.
9. Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 88-3475.
10. Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, 90-3529.
11. Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 65-2529.
12. Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 72-2865.
13. Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 96-3891.
14. Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 118-4830.
15. Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 1 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 15-520.
16. Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 36-1390.
17. Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 115-4888.
18. Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 141-7217.
19. Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 3-93.
20. Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 26-1200.
21. Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas. *TAR*, 3226.
22. Konstitucinio Teismo 2017 m. birželio 26 d. nutarimas. *TAR*, 10749.
23. Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 8 d. nutarimas. *TAR*, 15246.
24. Konstitucinio Teismo 2020 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *TAR*, 26075.
25. Konstitucinio Teismo 2022 m. lapkričio 30 d. nutarimas. *TAR*, 24335.

Kiti šaltiniai

1. European Law Institute (2020). *Fundamental Constitutional Principles* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.europeanlawinstitute.eu/projects-publications/current-projects/current-projects/fundamental-constitutional-principles/> [žiūrėta 2023 m. balandžio 2 d.].
2. Yusuf, A. A. (2019). *The International Court of Justice and unwritten sources of law*. Statement of H. E. Abdulqawi A. Yusuf, President of the International Court of Justice, before the Sixth Committee of the General Assembly, 1 November 2019 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/press-releases/o/000-20191101-STA-01-00-EN.pdf> [žiūrėta 2023 m. balandžio 2 d.].
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (2019). *Ką svarbu žinoti prieš kreipiantis į Konstitucinį Teismą* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2019/10/duk-web.pdf> [žiūrėta 2023 m. balandžio 7 d.].
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (2020). *Oficialioji konstitucinė doktrina: svarbiausios nuostatos. 1993–2020* (antroji papildyta laida) [interaktyvus]. Prieiga per

- internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2020/10/oficialioji-konstitucine-doktrina-web.pdf> [žiūrėta 2023 m. balandžio 11 d.].
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (2022). Konstitucinis Teismas reiškia palaikymą Nepriklausomai Ukrainai ir jos žmonėms, 2022 m. vasario 24 d. raštas Nr. 14B-130(2.7) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/lt/naujienos/ivykiai/konstitucinis-teismas-reiskia-palaikyma-nepriklausomai-ukrainai-ir-jos-zmonems/1988> [žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d.].
 6. United Nations (2021). *Chapter VIII. General Principles of Law, In: Report of the International Law Commission, Seventy-second session* (26 April – 4 June and 5 July – 6 August 2021) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://legal.un.org/ilc/reports/2021/english/a_76_10_advance.pdf [žiūrėta 2023 m. balandžio 7 d.].
 7. United Nations (2022). Meetings Coverage: General Assembly, 2 November 2022. *Debating General Principles of Law, Sixth Committee Speakers Point to Little, No Uniform State Practice, as International Law Commission Review Ends* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://press.un.org/en/2022/gal3674.doc.htm> [žiūrėta 2023 m. balandžio 15 d.].